



І. М. Романюк

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ ТА КУЛЬТУРНЕ
СТАНОВИЩЕ СІЛЬСЬКИХ НАСЕЛЕНИХ
ПУНКТІВ УКРАЇНСЬКОГО ПОДУНАВ'Я
У 1940-х – НА ПОЧАТКУ 1950-х рр.**

Історія українського села, його окремих регіонів є однією з найактуальніших і найважливіших проблем сучасної історіографії.

У післявоєнні роки неабияку роль у відбудові сільського господарства республіки відіграв район Українського Подунав'я, зокрема Ізмаїльська область. До недавнього часу цей регіон вивчався фрагментарно, побіжно. Численні події й факти з історії краю розсіяні на сторінках багатьох публікацій, присвячених або окремим аспектам життя краю, або ж іншим проблемам.

Метою статті є дослідження соціально-економічного та культурного становища сільських населених пунктів Українського Подунав'я в другій половині 40-х – на початку 50-х рр. ХХ століття.

Упродовж останніх років спостерігається помітний поступ у справі дослідження окресленої проблематики. Не претендуючи на всеохоплюючий аналіз літератури, обмежимося коротким оглядом останніх студій, що, на нашу думку, відзначаються науковою новизною, ґрунтовним аналізом джерел, неупередженістю висновків.

Одним із перших до цієї проблематики звернулися Г. Марій, Ю. Курносів, Н. Камардаш [1]. Значний внесок у вивчення соціальних, економічних та культурних процесів краю зробили викладачі Ізмаїльського педінституту. Історії, економічним та етнокультурним процесам розвитку краю, зокрема на селі, присвячено узагальнювальні праці авторського колективу викладачів кафедри історії України Ізмаїльського педінституту [2; 3; 4; 5].

Учені не тільки досліджували окремі аспекти порушеної проблеми, але й систематизували опублікований матеріал з історії подунайських земель повоєнних років і значною мірою переосмислили його з позиції сучасного розуміння історичного процесу. Однак соціально-економічне та культурне становлення сільських населених пунктів Українського Подунав'я потребує детальнішого вивчення.

У післявоєнні роки помітну роль у відбудові сільського господарства республіки відігравав регіон Українського Придунав'я, зокрема Ізмаїльська область. Її площа, яка займала значну частину Українського Придунав'я, становила 12,4 тис. км². Поділена вона була на 13 районів, 199 сільських рад і 337 населених пунктів [6, 211]. Найбільш заселеними вважалися Кілійський, Болградський, Суворовський, Новоіванівський, Татарбунарський райони.

Соціально-економічний та культурний рівень розвитку Придунав'я на час його звільнення від німецько-фашистських окупантів різко відрізнявся від рівня розвитку всієї України. Так, 80 % дорослого населення Бессарабії було неписьменним [1, 121 – 122]. Діяльність боярської Румунії в галузі культури спричинила негативні наслідки, малоефективними були і перші кроки нового життя на тільки-но звільненій території.

Напередодні Другої світової війни (дані за листопад 1940 року) область мала лише один вищий

навчальний заклад – Аккерманський учительський інститут, де навчалось на трьох факультетах – фізико-математичному, мови і літератури та історичному – 275 студентів [7, 63] і три середні спеціальні навчальні заклади: педагогічні школи в Тарутині та Ізмаїлі й технікум сільського господарства в с. Іванівка-Руська Старокозацького району – де разом навчалось 384 учні [7, 10].

Війна завдала значних збитків народному господарству області. В паніці, відступаючи з території Придунав'я, окупанти в безсилій люті руйнували все на своєму шляху. Збитки, заподіяні румуно-німецькими загарбниками, становили близько 3,5 млрд. крб., у тому числі майже 1,5 млрд. крб. припадало на колгоспи, де було знищено 148 тис. га посівів зернових культур, 3,5 тис. га картоплі, понад 27 тис. га інших сільськогосподарських культур. Було вивезено та знищено 8550 одиниць різних сільськогосподарських машин та інвентарю [1, 121 – 122].

У постанові Ізмаїльського облвиконкому „Про заходи щодо відбудови і дальшого розвитку господарств Ізмаїльської області”, датованій 1945 р., зазначалося, що за перші місяці відбудови в області було введено в дію 112 промислових підприємств, 59 артілей промислової кооперації, 109 млинів і маслобоєнь. На території області селянам повернуто 77900 га землі, відбудовано і введено в дію 28 МТС [8, 62].

Незважаючи на розруху, недоїдання, населення придунайських земель почало також поступово заліковувати рани і у соціально-культурній та освітній сфері.

Серед навчальних закладів відновило роботу 316 шкіл, із них 271 заклад було розташовано у сільській місцевості. Серед них початкових – 141, неповних середніх – 121, середніх – лише 9 [9, 21]. Середня наповнюваність класів у сільських школах становила близько 35 учнів [9, 22]. У кінці 1940-х років в області було відкрито 17 гуртожитків при школах на 400 місць. Виконком обласної ради у 1949 р. затвердив відкриття ще 18 семирічних сільських шкіл [10, 22]. Складним залишалося питання про безпритульних дітей. В Ізмаїльській області в 1949 р. нараховувалося 35 дитячих будинків (загальна кількість дітей – 6436 осіб), із них 20 шкільних дитячих будинків, 4 дошкільних, 11 змішаних. За типами вони поділялися на 16 загальних, 16 лікувальних, 2 дитячі інфекційні лікарні й один спецбудинок. У підпорядкуванні облвно перебувало 29 дитячих будинків. Із 6436 дітей більше половини спало по 2 особи на одному ліжку. Обласна рада виділила для ліквідації такого становища у селах області ще 32 приміщення. Значна кількість дітей у дитячих будинках досягла 14 річного віку, їх потрібно було перевести до ремісничих училищ, але цього не зробили, оскільки 289 осіб вважалися дуже хворими і до одужання повинні були перебувати у дитячих будинках [11, 46 – 47].

Не дуже втішним було становище закладів охорони здоров'я. Якщо, приміром, на кінець 1945 р. в області налічувалося 59 лікарень на 1360 ліжок, то на селі було 35 лікарень на 460 ліжок. Тобто у середньому одна сільська лікарня могла прийняти лише 13 хворих. Це був дуже низький показник.

Не можна вважати задовільною і кількість культурно-освітніх закладів. Так, із 183 клубів області на селі було 178, тобто фактично лише кожне дуге



село мало примітивний клуб. Правда, в окремих районах функціонували і досить-таки пристойні будинки культури, але їх на селі були одиниці.

Ще гіршим було становище в сільській місцевості із бібліотеками. Так, у 1945 р. із 42 бібліотек на селі працювало 36, а це означало, що лише на кожні 10 сільських населених пунктів припадала одна стаціонарна бібліотека [9, 24-25]. Вони були недоукомплектованими, нараховуючи лише 50-100 книг. Для покращення розвитку бібліотечної справи держава виділила у 1950 р. на придбання книг для області 800 тис. крб. (за старими цінами), а пізніше Рада Міністрів УРСР додатково виділила ще 300 тис. крб. [1, 123].

У розвитку культури придунайських земель неабияку роль відіграло й кіномистецтво. На початку 1951 р. лише одна кіноустановка функціонувала на весь район [12, 27], але уже 20 грудня 1951 р. на сесії Ізмаїльської ради відзначалося про деякі успіхи в розвитку кіносправи. На Ізмаїльщині в цей час працювало уже близько ста кінотеатрів, 107 кіноустановок [1, 124].

У вкрай складному, критичному соціально-економічному становищі перебувало і сільське господарство Придунав'я, незважаючи на те, що більша частина населення краю (78 %) проживала у сільській місцевості [13, 402].

Тому в перший же рік звільнення Бессарабії від румунського ярма малоземельні та безземельні селяни тільки Аккерманського та Ізмаїльського повітів одержали понад 75 тис. га орної землі, близько 30 тис. га посівів, які належали раніше поміщикам. Безкінним передано було півтори тисячі коней та різного сільськогосподарського інвентарю. Відновлено 28 МТС, реорганізовано 27 колгоспів [1, 120].

Напередодні війни матеріально-технічна база сільського господарства була ще дуже низькою, на всю область нараховувалося: 95 тракторів, 146 молотарок, 57 двигунів, 2957 сівалок, 50487 плугів, 62074 корови і 4698 волів [14, 26 – 27].

У складних умовах здійснювалася відбудова сільського господарства Подунав'я. На початку четвертої п'ятирічки в індивідуальних господарствах краю, більшість з яких – дрібні, було 86 % всієї орної землі. 380,6 тис. селянських дворів 61,4 % мали наділи до 5 гектарів, 32,1 % – від 5 до 10 гектарів, 5,3 % – від 10 до 15 гектарів і 1,2 % – від 15 гектарів і більше. Під час війни майже повністю була зруйнована технічна база сільського господарства. 1946 р. у 28 МТС краю нараховувалося лише 24 % довоєнного парку тракторів і 5,7 % комбайнів. Один кінський плуг припадав на 3 селянських двори, одна сівалка на 100, одна жатка – на 170. Ситуацію ускладнив страшний голод 1946 – 1947 рр., який вразив Україну, став повсюдним і в Подунав'ї. Міністр Держбезпеки УРСР генерал-лейтенант Савченко 6 лютого 1947 р. повідомляв міністра Держбезпеки СРСР В. Абакумова про випадки канібалізму у селах Каїра Саратовського, Котловина Ренійського районів. У цій же доповідній зауважувалося, що станом на 25 лютого 1947 року в Україні було 16 випадків трупоїдства, із них 13 трапилося в Ізмаїльській області [5, 176].

Незважаючи на голодну смерть, масові захворювання на дистрофію, повальне виснаження населення, яке не мало пайкового забезпечення, органи влади докладали всі зусилля для виконання “першої заповіді держави”.

Після визволення області було відновлено радянську аграрного сектора. Особливо масово насадницьку колективізацію проводили в 1946 – 1947 рр., коли було утворено більшість колгоспів – 399, із 480, які існували навесні 1950 р. [15, 3]. Слід зазначити, що після проведення політики укрупнення колгоспів в області на кінець 1952 р. залишилося 269 колгоспів [16, 225].

Загальна кількість селянських господарств в області становила 89493, із них 4789 залишалися на весну 1952 року одноосібними. Питома вага одноосібників становила 5,3 %. У відсотковому відношенні до населення області тут була найбільша кількість одноосібних господарств в Україні. Середній розмір такого господарства становив – орної землі – 0,195 га, сінокосів – 0,002 га. На сто одноосібних господарств у середньому припадало 28, 4 корови, 117 овець і кіз, 2,8 свиней. Одноосібники платили в Ізмаїльській області значно більший податок, ніж сім'я колгоспника. Так, якщо одноосібник в середньому платив грішми 333 крб., то колгоспник – лише 198 крб. [16, 72 – 73]. Слід зазначити, що обкладання податком селянських господарств було введено в області ще з 1940 року. У 1953 р. податок із корови становив 3000 крб., із садів і виноградників – 1500 крб. [16, 20 – 21]. За таких умов не лише сади, а й виноградники гинули.

Незадовільним залишалося постачання села сільськогосподарською технікою. Область в 1950 р. отримала лише 90 сівалок, а в 1951 – 52 роках жодної [17, 89]. У першому півріччі 1951 р. Ізмаїльська область отримала лише 15 тракторів, 20 комбайнів і 10 тракторних плугів та незначну кількість іншої сільськогосподарської техніки [18, 118]. До колективізації в сільському господарстві області було 17943 плуги, 1331 сівалка, а на початок січня 1953 р. відповідно 8267 плугів, 1232 сівалки, тобто значно менша кількість [19, 90]. Загалом на жнивах 1951 року в області вже працювало 767 тракторів різних марок, 229 комбайнів, з них 105 самохідних [19, 110, 112 – 113].

У сільському господарстві спостерігалася велика плінність кадрів спеціалістів. Так, за даними міністерства сільського господарства УРСР, протягом 1944 – 1953 рр. в Ізмаїльську область було направлено 2980 спеціалістів, з них 1890 тих, які закінчили ВНЗ і технікуми, та 1090 осіб за індивідуальним набором. На перше січня 1953 р. в області залишилося працювати в сільському господарстві лише 717 осіб, що становило 24,1 % від загальної кількості направлених фахівців, а це один із найгірших показників по республіці [20, 89].

На кінець 1953 р. у Придунав'ї діяло 30 радгоспів, які належали до різних міністерств [21, 2]. Так, Ізмаїльський трест радгоспів на кінець 1952 р. об'єднував 12 радгоспів, правда, після укрупнення їх повинно було залишитися лише 9 [22, 37].

У зв'язку з тим, що радгоспи належали різним міністерствам, у багатьох областях було по декілька трестів, які, по суті, займалися одними і тими ж виробничими питаннями. Так, у м. Ізмаїлі існував трест радгоспів, міністерства радгоспів УРСР і трест радгоспів міністерства промислових і продовольчих товарів УРСР. Таке ж становище було в Одеській, Херсонській, Київській, Харківській областях. Водночас в області існували радгоспи одного і того ж тресту, а підпорядковувалися вони різним міністерствам [23, 54]. Для області була характерною висока розораність земель. Орні землі становили 67



% від всієї площі, озера і лимани – 9,3%, заплави річок – 4% тощо.

На кінець 1952 р. в області діяла 31 МТС, створено було 3 лісодорожні станції. Площа зрошувальних земель за 1946–1950 роки збільшилась у 8 разів. Біля с. Миколаївка-Новоросійська на р. Хаджі дер на початку 50-х років побудували водосховища на зрошення до однієї тисячі гектарів земель. Провідну роль у рослинництві області відігравали зернові культури. У 1952 р. вони становили 53,6% від всієї посівної площі області, технічні – 13%, овочево-баштанові та картоплі – 2,6%, кормові – 11,9%. Із зернових озима пшениця становила 70% усіх посівів, кукурудза – 20%. Бавовник займав 85% всіх посівів технічних культур. На другому місці були посіви соняшнику. Площа під виноградниками в області перевищувала 15 тис. га (1952 р.). Це був найбільший район виноробства в Україні [13, 403]. Основні виноградники розміщувалися в районі м. Білгород-Дністровського, Ізмайльського, Болградського районів. У радгоспі Шабо Лиманського району діяла науково-дослідна станція виноградарства та виноробства.

Уперше в Україні в Ізмайльській області 1951 р. посіяли таку технічну культуру, як кенаф [24, 567] на площі 300 га. У 1952 році площа кенафу в області становила 1516 га, а на 1953 р. був доведений план по Ізмайльській області на цю культуру в розмірі 4500 га. У 1953 р. державі здали лише 441 тунну кенафу із плану 3510 тонн, або всього 12,6%. Правда, в колгоспах області залишилося невивезеним 2300 тонн кенафу [17, 64–65].

Крім того у Придунав'ї розводили і субтропічні культури – лимони, інжир, лаврове дерево тощо.

Проте, незважаючи на вжиті заходи, питання соціально-економічного та культурного становища сіл українського Придунав'я так і не були остаточно вирішеними.

1. Марій Г., Курносів Ю., Камардаш Н. До питання про розвиток культури в Придунайському краї в роки його возз'єднання з Україною (1940–1953 рр.) / Шляхи розвитку слов'янських народів. Актуальні проблеми історії. Збірник науково-методичних праць. – Вип. 2/3. – К., 1992.
2. Українське Придунав'я: історія, етнокультурний розвиток / Автор. колектив: Тичина А., Бондарчук Н., Дізанова А., Квіцова В. – Ізмаїл, 1995.
3. Лебеденко О., Тичина А. Українське Придунав'я: У 2-х кн. – Кн. 1. – Ізмаїл, 1998.
4. Лебеденко О., Тичина А. Українське Подунав'я: У 2-х кн. – Кн. 2. – Ізмаїл, 2000.
5. Лебеденко О., Тичина А. Українське Подунав'я: минуле та сучасне: Навчальний посібник. – Одеса: Астропринт, 2002.
6. Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 р. – К., 1947.
7. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі ЦДАВО України). – Ф. 582. – Оп. 2. – Спр. 43.
8. ЦДАВО України. – Ф. 582. – Оп. 7. – Спр. 1827.
9. ЦДАВО України. – Ф. 337. – Оп. 4. – Спр. 33.
10. ЦДАВО України. – Ф. 2. – Оп. 7. – Спр. 9541.
11. ЦДАВО України. – Ф. 2. – Оп. 7. – Спр. 9578.
12. ЦДАВО України. – Ф. 337. – Оп. 4. – Спр. 53.
13. Большая советская энциклопедия. – 2-е изд. – Т. 17. – М., 1952.
14. ЦДАВО України. – Ф. 582. – Оп. 2. – Спр. 38.
15. Центральний державний архів громадських організацій України (далі – ЦДАГО України). – Ф. – 1. – Оп. 30. – Спр. 2162.

16. ЦДАГО України. – Ф. – 1. – Оп. 30. – Спр. 3333.
17. ЦДАГО України. – Ф. – 1. – Оп. 30. – Спр. 3334.
18. ЦДАВО України. – Ф. 2. – Оп. 8. – Спр. 4626.
19. ЦДАГО України. – Ф. – 1. – Оп. 30. – Спр. 3779.
20. ЦДАГО України. – Ф. – 1. – Оп. 30. – Спр. 3354.
21. ЦДАВО України. – Ф. 582. – Оп. 4. – Спр. 1925.
22. ЦДАВО України. – Ф. 4860. – Оп. 1. – Спр. 5375.
23. ЦДАГО України. – Ф. – 1. – Оп. 30. – Спр. 3389.
24. Кенаф – однорічна трав'яниста рослина родини мальвових. У сухих стеблах до 21% волокна, яке використовують для виготовлення технічних тканин, у насінні до 20% технічного масла. Культивують кенаф в Індії, КНР, Бразилії, США. В Україні зараз практично не вирощується. – Советский энциклопедический словарь. Изд. Второе. – М., 1983.

Н. М. Бокій

З ІСТОРІЇ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ НА РІВНЕНЩИНІ: 40 – 50-ті рр. ХХ ст.

Колективізація, здійснена в Радянському Союзі, була явищем безпрецедентного насильства і над селянином, і над сільськогосподарським виробництвом, що мало трагічні наслідки. В публікаціях радянського часу вона розглядалася як безсумнівний успіх політики партії і уряду.

Сучасний стан проблеми в історичній науці, її виняткова важливість зумовлюють нагальність написання на основі архівних джерел пропонованої розвідки з метою визначення ходу і наслідків примусового впровадження колгоспної системи в західному регіоні України в повоєнні роки, зокрема за матеріалами Костопільського району Рівненської області.

Останнім часом з'явилися серйозні новітні дослідження з окресленої теми. Це, зокрема, докторська дисертація Б. О. Яроша. Традиційно поділяючи процес колективізації на два періоди (1939–1941 і 1944–1950), дослідник засвідчує поступове нарощування насилля з боку влади, застосування репресій, депортацій і переселень. Водночас Б. О. Ярош зазначає, що на хід колективізації надзвичайно впливав збройний опір загонів ОУН – УПА: “Від результату цієї боротьби залежала і доля колективізації” [1, 36].

Автор іншого дослідження, О. Н. Гаврилюк, зосередив увагу на такому важливому аспекті колективізації, як духовне понівечення режимом західноукраїнського селянина, спотворення його високої споконвічної моралі, провокування глибоких психологічних змін, що мусили докорінно змінити образ селянина, знівельовати його відповідно до потреб влади [2, 17–19].

О. Ю. Ленартович, зазначивши, що “з приходом радянського режиму на західноукраїнські землі більшість селян зайняли вичужальну позицію” [3, 115], пише про те, як поступово змінювалася ситуація на селі в міру застосування системою все жорсткіших заходів стосовно залучення селян до колгоспів [3, 117–119]. Опір тоталітарному режимові зростав із посиленням національно-визвольної боротьби і діяльності загонів УПА, штаб якої певний час розміщувався поблизу м. Костополя [4, 12]. Учений підкреслює, що повернення радянської влади на західноукраїнські землі в 1944 р. “являло собою смертельну небезпеку для національно-визвольного руху і селянства, яке його підтримувало” [4, 16].